

Σχήματα Γοργύσια U JEDNOJ STAROSLAVENSKOJ ISPOVJEDNOJ MOLITVI

Radoslav KATIČIĆ, Zagreb

Pri utvrđivanju unutrašnjeg odnosa starih slavenskih pisaca prema njihovim grčkim uzorima od velike je važnosti da se ustanovi, da li i kako ti pisci preuzimaju retorička sredstva svojih predložaka, ili se ne zamjećujući ih naprosto ne osvrću na njih. Bez brojnih pojedinačnih istraživanja na tom području ne će se moći stvoriti jasna i precizna slika o prirodi grčko-slavenskih književnih odnosa u srednjem vijeku.

Kao interesantan primjer unošenja stilskih sredstava grčke retoričke proze u staroslavenske ritualne tekstove objavio je prof. E. Koschmieder tekst jedne staroslavenske ispovjedne molitve, koju je našao u papirnatom ćirilskom kodeksu br. 1318 Gradske biblioteke u Wrocławu (1). Kodeks potječe iz južnoslavenskih krajeva, a jezik molitve pokazuje podjednako tragove bugarske i srpske redakcije. Sam rukopis ili njegov neposredni predložak potječe iz 14. st.

Forma molitve je vrlo zanimljiva i jasno pokazuje, da je svjesno oblikovana. Ona se dijeli u tri dijela označena i razlikama u pismu. Ti dijelovi jesu: 1) Skrušenost, samooptuživanje i molba za oprostjenje (prvih četrnaest redaka); 2) Nabrajanje grijehâ; 3) Priznavanje svoje grešnosti i molba za oprostjenje (posljednjih sedamnaest redaka).

Od ta tri odlomka srednji, nabrajanje grijehâ, opet je u sebi vrlo umjetno strukturiran. Prvo se reda šest odlomaka, svaki veći od prethodnoga i svi počinju riječima: a se sŏt grêsi moi, a svršavaju molbom: s'grêših gospodi prosti mę. I svaki od tih šest odlomaka sadrži niz riječi iste tvorbe u istom gramatičkom obliku i slična završetka, te tako nastaju karakteristične »prozne rime«.

Prvi odlomak još nije tako određeno oblikovan; u njem se nižu: ljubodëanie. prëljubodëanie. blŏd. nečistota. ratlenie tĕla. raždezenie ploti. istĕcanie pohoti skvr'nŷa. naŏvĕ i v snĕ.

Drugi odlomak ima već samo riječi na -ljubie. Tu se jedno za drugim nižu: srebroljubie, zlatoljubie, slastoljubie, slavoljubie, samoljubie, sanoljubie, miroljubie, plotoljubie.

¹ *Grammatischer Prosareim in kirchenslavischen Beichtgebeten*, Byzantinische Zeitschrift 44 — 1951, str. 334—342.

Treći odlomak niže riječi na -slovie: mnogoslovie, ljuboslovie, praznoslovie, skvr'noslovie, l'žeslovie, smêhoslovie. bludoslovie, sramoslovie i t. d.

Četvrti odlomak niže riječi na -stvo: lihoimstvo, m'zdoimstvo, mnogoimstvo, posuloimstvo, rézoimstvo, čjužeimstvo i t. d.

Peti ima riječi na -nie: obyadenie, upivanje, bl'vanie, tainoqdenie i oklevetanie, oglasolanie, osqždenie, kičenje i t. d.

Šesti odlomak napokon niže riječi na -istъ, -ostъ i još neke druge: zavistъ, nenavistъ, revnostъ, jarostъ, skupostъ, lénostъ, sladostъ, lju-tostъ i t. d.

Ti odlomci postaju sve dulji, tako da je posljednji dulji od svih prethodnih zajedno i sastoji se prvo od niza imenica na -ostъ, pa imenica na -stvo, pa onda na -enie, a završava ga niz jednosložnih i dvo-složnih riječi.

Poslije ovih šest odlomaka slijedi niz rečenica bez »gramatičke rime«, koje sve počinju riječju mnogaždy i još jednom ilustriraju prije nabrojene grijehe. Taj se odlomak svršava s poklikom: gospodi, pomilui mę nedostoinago, očisti mę, spasi mę grêšnago, okaanago, skvr'nago, nečistago, nedostoinago i bezakonnago, bezumnago, nerazumnago, neistovnago, zlonravnago... i tako se nižu 72 pridjeva grêšnih svojstava, koji svi svršavaju na -ago. Na kraju tog prekomjernog nizanja izriče se ime pokajnika, a iza toga slijedi još sedam imenica, koje se svršavaju na -ljubca (vrêdoljubca, bljudoljubca, pl'toljubca i t. d.) i time se svršava srednji i glavni dio ispovjedne molitve.

Nema sumnje, da je takvo nizanje riječi slična završetka u vezi s vrlo uobičajenom figurom grčke retoričke proze, homoioteleutom, koja se sastoji u tom, da se namjerno biraju riječi s istim ili sličnim svršetkom. Međutim prof. Koschmieder u grčkim euhologijama nije mogao naći slično oblikovanih ispovjednih molitava. Naprotiv među istočnoslavenskim ritualnim tekstovima od petnaestog su stoljeća dalje ovako oblikovane ispovjedne molitve dosta česte, samo im forma nije tako strogo ni tako dosljedno provedena.

Ipak je prof. Koschmieder u grčkim ispovjednim molitvama našao elemente, od kojih se sastoji oblik slavenske ispovjedne molitve. Tako se u ispovjednoj molitvi Simeona Metafrasta (Migne, 114, c. 220) iz druge polovice desetog stoljeća grijesi nabrajaju u nizu od 24 akuzativa singulara većinom a-deklinacije na -lav (-elav). Među tim imenicama nalaze se i drugačije tvorbe, ali nikada više od dvije redom, tako da završetak -lav potpuno prevladava u čitavom nizu.

I u ispovjednoj molitvi Nikefora Kalista (Migne, 147, c. 591A) iz prve polovine četrnaestog stoljeća niže se 112 raznih pridjeva grčkih svojstava u akuzativu singulara muškog roda. Među svršecima izrazito prevladava *-ον*, ali ima i drugih, koji se često međusobno slažu (na pr. *τὸν διαβολέα, τὸν φονέα*).

Ali osim tih nizanja obje grčke ispovjedne molitve nemaju nikakve sličnosti s kompliciranom formom slavenskog teksta. O odnosu slavenske molitve prema grčkima kaže prof. Koschmieder (2) ovo: »Was nun das Verhältniss des slavischen Textes zu den beiden griechischen anlangt, so ist die Verwandtschaft in der Form ebenso unbestreitbar, wie eine direkte Abhängigkeit des slavischen von keinem der beiden griechischen Texte wahrscheinlich ist.« On smatra, da u slavskom nalazimo razvijene formalne elemente, koji se u molitvi Simeona Metafrasta nalaze u zametku, a kod Nikefora Kalista već degeneriraju.

Isto tako smatra, da su grčki uzori svojim formalnim zamecima *samo potakli* razvoj stilske forme u kojoj su Slaveni oblikovali svoje ispovjedne molitve (3).

Da bi se našao odgovor na pitanje o odnosu slavenskog teksta prema grčkim predlošcima i da bi se shvatio položaj tih grčkih ispovjednih molitava u razvoju grčkih stilskih oblika, potrebno je, da se niz od 24 imenice iz molitve Simeona Metafrasta, kod kojih prevladava završetak na *-λαν (-είαν)* razmotri u malo širem kontekstu. Molitva počinje ovako: (c. 220C — c. 221B) *ὡς ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ σου καὶ ἀπροσωπολήπτου παρεστηκῶς βήματος, Χριστὲ ὁ θεός, καὶ δίκας ὑπέχων, καὶ λόγον ποιούμενος τῶν ἐμοὶ πεπραγμένων κακῶν, ὅτι σήμερον πρὸ τοῦ φθάσαι σὴν ἡμέραν τῆς κατακρίσεώς μου, ἐπὶ τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ περιστάμενος ἐνώπιόν σου, καὶ τῶν φοβερῶν καὶ ἁγίων ἀγγέλων σου, κατακαμπτόμενος ὑπὸ τοῦ ἰδίου συνειδήτους, προσφέρω τὰς πονηράς μου καὶ ἀθέτους πράξεις, θριαμβεύων αὐτὰς καὶ δημοσιεύων. Ἴδε, κύριε, τὴν ταπεινώσιν μου, καὶ ἄφες πάσας τὰς ἁμαρτίας μου Ἴδε δι' ἐπληθύνθησαν ἕπὲρ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς αἱ ἀνομίαι μου· τί γὰρ οὐκ ἔπραξα κακόν; ποῖον ἁμάρτημα οὐκ ἐποίησα; ποῖον κακόν οὐ διετυπώσαμην ἐν τῇ ψυχῇ μου, ἤδη δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις διεπραξάμην· πορνείαν, μοιχείαν, ὑπερηφανίαν, ἑλαζονείαν, λαιμοκτονίαν, βλασφημίαν, ἀργολογίαν, βρασμῶν γέλωτας, μέθην, γαστρομαργίαν, ἀδηφαγίαν, μῖσος, φθόνον, φιλαργυρίαν, φιλοχρηματίαν πλεονεξίαν, φιλαυτίαν, φιλοδοξίαν, ἀρπαγὴν,*

² o. c. str. 340.

³ o. c. str. 341.

ἀδικίαν, αἰσχροκερδίαν, ξηλοτυπίαν, καταλαλίαν, παρανομίαν· πᾶσαν μοῦ αἰσθησίν, καὶ πᾶν μέλος ἐμίαν, ἐφθειρα, ἠχρεΐωσα, ἐργαστήριον γενόμενος καθόλου τοῦ διαβόλου.

Svatko, tko poznaje antičku retoričku prozu, odmah će opaziti, da se tu radi o neobično brižljivo po svim pravilima retorike dotjeranom tekstu. Od stilskih sredstava najviše se ističe izokolija (paralelizam jednako konstruiranih rečenica ili dijelova rečenica) s brojnim i vrlo naglašenim homoioteleutima, a to su najraširenije Gorgijine figure. Na nekim mjestima dana je izokolija s homoioteleutom u hijastičkom poretku (na pr. *τί γὰρ οὐκ ἔπραξα κακόν; ποῖον ἁμαρτημα οὐκ ἐποίησα*).

Kao što to obično biva kod bizantinskih autora, osobito ako se radi o ritualnim tekstovima, osjeća se također izraziti stilski utjecaj Septuaginte. Otuda brojna upotreba posesivnog genitiva lične zamjenice, što je čisti semitizam, a na jednom mjestu (anafora s *ἴδε*) čitava je izokolija dana na način paralelizma membrorum u hebrejskoj poeziji. Ali ti biblijski elementi funkcionalno su se uklopili u grčki retorički stil. Oni brojni *μοῦ* i *σοῦ* postali su nosioci homoioteleutâ, a paralelizam membrorum uklopio se u sistem izokolije. Zato biblijske reminiscencije ništa ne oslabljuju retorički karakter teksta, nego mu samo daju poseban kršćansko-bizantinski kolorit.

I u daljnjem tekstu molitve nalazi se mnogo primjera izokolije s homoioteleutima. Tako imamo 221B *καὶ ἐπιστρέφοντα δέξει με τὸν ἁμαρτωλόν. δέξει με ὡς ἐδέξω τὸν ἄσωτον, τὸν ληστήν, τὴν πόρνην. δέξει με τὸν ὑπερβαλλόντως καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ καὶ ἐπιθυμίᾳ ἀτόπῳ καὶ ἐνδυνμήσει ἀλόγῳ ἡμαρτηκότα σοι*.

Pa dalje 221 C *ποῦλὰ ἐπλημμέλησα, καὶ ἠσέλγησα ἐλύπησα τὸ πνεῦμα σοῦ τὸ ἅγιον. Zatim: παρεπίκρανα ... φανερώς τε καὶ ἀφανῶς, ἐκουσίως τε καὶ ἀκουσίως*.

Nadalje 224 A *ἄνες, ἄφες, συγχώρησον μοι πάντα, ὅσα σοι ἥμαρτον*. Tu imamo nizanje istih gramatičkih oblika sa samo djelomično jednakim završetkom. Trikolon istih gramatičkih oblika bez jednakog završetka imamo malo dalje: *ἀλλ' ἐπίστρεψον, ἀντιλαβοῦ, ὅσααι τὴν ψυχὴν μου*.

Napokon 224B čitam: *καὶ αἰνέσω, καὶ δοξάσω σε διὰ παντὸς πάσας τὰς, ἡμέρας τῆς ζωῆς μου. Σὺ γὰρ εἶ ὁ θεὸς τῶν μετανοούντων καὶ σωτὴρ τῶν ἁμαρτανόντων*.

Ako se sada, nakon što smo utvrdili retorički karakter Simeonove molitve, vratimo onom nizu od 24 imenice u akuzativu singulara na *-ίαν* (*-εῖαν*), dobiva on sasvim novo značenje. To nije, kao u slaven-

skom tekstu, posebna iz ostalog teksta izdvojena figura nizanja većeg broja istih gramatičkih oblika sa sličnim završetkom, nego je to samo *snažna intenzivacija* izokolije i homoioteleuta, stilskih figura, koje se nalaze posvuda u čitavom tekstu.

Ne radi se dakle o tom, da se umeće jedan odlomak, koji se sastoji od niza riječi sličnog završetka, nego se retoričke figure kondenziraju na taj način, što se paralelne *rečenice* svode na paralelne *riječi* i povezuju s vrlo strogo ali ipak nikada posve *dosljedno* provedenim homoioteleutom. Upravo to, što homoioteleuti nisu provedeni potpuno dosljedno, povezuje niz od 24 riječi s retoričkim figurama raspodijeljenima po čitavom tekstu.

Prema pravilima grčke retorike ne upotrebljava se homoioteleuton proizvoljno, nego samo na istaknutijim mjestima (4). Razumljivo je onda, da skrajnja intenzivacija tih sredstava označuje vrhunac ispovjedne molitve. A iznošenje vlastitih grijeha može se zaista shvatiti kao vrhunac.

Takva intenzivacija izokolije s homoioteleutima, koja se svodi na nizanje riječi iste tvorbe i sličnog završetka i označuje vrhunac patosa u tekstu, ne nalazi se samo u molitvama, pa niti samo u bizantskim retoričkim tekstovima. Nalazimo je u grčkoj retoričkoj prozi sviju vremena. Kod samog arhegeta retorike, kod Gorgije mogu se naći izraziti primjeri takve intenzivacije. Isp. Hel. 14 οὕτω καὶ τῶν λόγων οἱ μὲν ἐλύπησαν, οἱ δὲ ἔτερωσαν, οἱ δὲ ἐφόβησαν οἱ δὲ εἰς θάρακος κατέστησαν τοὺς ἀκούοντας, οἱ δὲ πειθοῖ τιμὴ κακῇ τὴν ψυχὴν ἐφαρμάκωσαν καὶ ἔξεγοήτευσαν.

To je vrhunac u razlaganju o ogromnoj moći, što je daje govornička vještina. U čitavo izlaganje utkani su homoioteleuti i to većinom na bazi izokolije. Na pr.: τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἔχει ἢ τε τοῦ λόγου δύναμις πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς τάξιν ἢ τε τῶν φαρμάκων τάξις πρὸς τὴν τῶν σωμάτων φύσιν.

Gusto nizanje riječi slična završetka nije dakle ni tu ništa drugo nego skrajnja intenzivacija stilske figure, koja se i inače javlja u tekstu, a osnovni joj smisao *nije gomilanje riječi slična završetka*, nego strukturiranje izraza na principu paralelizma s asonancijama. Simeon Metafrast služi se dakle tehnikom, kojom se već Gorgija proslavio.

Potpuna analogija nizanja riječi istog završetka u molitvi Simeona Metafrasta može se naći u Gorgijinu Palamedu 36, i to opet na vrhun-

⁴ Isp. E. Norden, *Die antike Kunstprosa* II, Leipzig und Berlin 1909, str. 847 i d.

cu Palamedove obrane: οὐ γὰρ μόνον εἰς ἐμὲ καὶ τοκέας τοὺς ἐμοὺς ἁμαρτήσεσθε δικάσαντες ἀδίκως, ἀλλ ὑμῖν αὐτοῖς ξεινὸν, ἄθειον, ἀδικον, ἄνομον ἔργον συνεπιστήσεσθε πελοικότες, ἀπεκτονότες ἄνδρα σύμμαχον, χρησίμου ὑμῖν, εὐεργέτην τῆς Ἑλλάδος, Ἑλληνας Ἑλληνα, φανερὰν οὐδεμίαν, ἀδικίαν οὐδὲ πιστὴν αἰτίαν ἀποδείξαντες.

Lijep primjer, kako intenzivacijom homoioteleutâ i izokolije dolazi do nizanja riječi sa sličnim završetkom, dao nam je i Platon parodirajući u Simposionu Agatonovim govorom o Erosu stilske efekte Gorgijinih učenika: 197D οὗτος (sc. ὁ Ἑρως) δ' ἡμᾶς ἀλλοτριότητος μὲν κενοῖ, οἰκειότητος δὲ πληροῖ, τὰς τοιάσδε ξυνόδους μετ' ἀλλήλων πάσας υἱεῖς, ξυνιέναι, ἐν ἐορταῖς, ἐν χοροῖς, ἐν θυσίαις γιγνόμενος, ἡγεμῶν · πραότητα μὲν πορίζων, ἀγριότητα δ' ἔξορίζων · γιλόδωρος δυσμενείας · ἴλεως, ἀγανός · θεατὸς σοφοῖς, ἀγαστὸς θεοῖς, ζηλωτὸς ἀμοίροις, κτητὸς εὐμοίροις · τρυφῆς, ἀβρόβητος, χλιδῆς, χαρίτων, ἡμέρου, πόθου πατήρ · ἐπιμελῆς ἀγαθῶν, ἀμελῆς κακῶν · ἐν πόνῳ, ἐν φόβῳ, ἐν πόθῳ, ἐν σάλῳ, κυβερνήτης, ἐπιδώτης, παραστάτης τε καὶ σωτήρ ἄριστος, ξυμπάντων τε θεῶν καὶ ἀνθρώπων κόσμος · ἡγεμῶν κάλλιστος καὶ ἄριστος, ᾧ χρὴ ἔπεσθαι παντ' ἄνδρα ἐφυμνοῦντα καλῶς ᾠδῆς μετέχοντα, ἦν ἔδει θέλωσαν πάντων θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων νόημα.

Da je takva intenzivacija homoioteleuta ostala stalno sredstvo grčke retoričke proze, pokazat će jedan primjer iz vremena cara Komoda: Max. Tyr., Diss. VII, 8: εἴτε υἱ ποιητικῆς ἐργᾶ ἡκέτω πορισάμενος ἄλλοθεν τὰ μέγιστα μόνον, τὴν δὲ ἄλλην χορηγίαν λαμβανέτω ἐντεῦθεν, τὸ σοβαρόν, τὸ ἐπιφανές, τὸ γόνιμον, τὸ ἔνθεον, τὴν οἰκονομίαν τὴν δραματουργίαν, τὸ κατὰ τὰς φωνὰς ἀταμίευτον, τὸ κατὰ τὴν ἁρμονίαν ἄπταιστον.

Na temelju iznesenih primjera moguće je nizanje imenica na *-ίαν* (*-είαν*) kod Simeona Metafrasta potpuno uklopiti u stilska sredstva grčke retoričke proze. Time se ponovo potvrđuje, da to nizanje ima sasvim drugi karakter nego slična nizanja u slavenskoj ispovjednoj molitvi.

No ipak, ako se intenziviranje homoioteleuta kod Simeona Metafrasta usporedi s istim stilskim sredstvima u drugim primjerima, opazit će se, da je ono kod Simeona malo hipertrofiralo, iako ne toliko, da bi ispalo iz strukture i oblikovne koncepcije svojstvene antičkoj retoričkoj prozi. Međutim ispovjedna molitva Nikefora Kalista pokazuje, da ta hipertrofija kod Simeona Metafrasta nije niti slučajnost niti individualna stilska crta. Kod Nikefora Kalista nalazi se naime vrlo malo primjera izokolije s homoioteleutima. Samo na dva mjesta,

na početku i u sredini dolaze dva sasvim izolirana niza riječi u istom gramatičkom obliku i sa sličnim završetkom. Na samom početku c. 591A dolazi niz od jedanaest vokativa na $-\epsilon$. U sredini molitve c. 595A — c. 596A dolazi ogroman niz od sto i dvanaest pridjeva grešnih svojstava u akuzativu muškoga roda, koji se u ogromnoj većini svršavaju na $-\sigma$. Premda je nesumnjivo, da je ovo kolosalno i neumjereno nizanje riječi istog završetka postalo od onih skrajnje intenziviranih izokola s homoioteleutima, što je poznajemo iz antičke retoričke proze, to je gomilanje kod Nikefora Kalista izgubilo svaki smisao, ako se polazi od oblikovne koncepcije stare retoričke proze, ali je dobilo novu funkciju kao sredstvo za izražavanje ogromnog i neizmjernog pritiska grešnih svojstava u čovjeku. Hipertrofija figure nizanja riječi slična završetka, koja se zapaža već kod Simeona Metafrasta, došla je ovdje sasvim do izražaja i razbila staru formu od koje je postala.

U svojem jakom konservativizmu grčka je literatura do duboko u srednji vijek sačuvala većinu stilskih forma iz antičkih vremena. To vrijedi naročito za retoričku prozu. Ipak se uslijed promijenjenih ekonomsko-društvenih odnosa nužno izgubio pravi unutarnji odnos prema naslijeđenim oblicima. Ali su ti stari oblici u svojoj tehničkoj i estetskoj dotjeranosti davali bizantskim piscima sve, što im je trebalo, da bi oblikovali svoj izraz, pa im zato ti pisci nisu svijesno suprotstavljali ništa novo. To naravno nije moglo spriječiti, da promijenjene društvene prilike i nove ideološke forme ne dođu do izražaja i u stilističkoj tehnici. Te velike promjene očituju se u prvom redu u gubitku razumijevanja za naslijeđene oblike, kojima se neopazice počinje davati nov smisao. Tako su se i sastavljači ispovjednih molitava doduše služili stilskim sredstvima sofističke retorike, ali zadatak, što ga je pred njih stavljala njihova društvena stvarnost bio je sasvim nov. Nije više trebalo nekoga uvjeravati u ispravnost kakve teze ili ga bar opčarati i privući, nego se tražio prikladan stilistički izraz, da se plastično dočara neizmjerni teret grijehâ, pod kojim se vjernik mora osjećati prignječen i smlavljen. U potrebi za takvim stilskim sredstvom autori ritualnih tekstova poslužili su se krivo razumljenom intenzivacijom izokola s homoioteleutima, kojom su se označavali vrhunci izlaganja, i koji su se u tom svojstvu upotrebljavali u starijim ispovjednim molitvama na njihovu vrhuncu, t. j. kod nabranjanja grijehâ. To gomilanje povećali su onda kasniji sastavljači molitava do apsurdnih razmjera, koji su njihovoj svrsi dobro služili. Rezultat takvog razvoja predstavlja molitva Nikefora Kalista, a molitva Simeona Metafrasta njegovu polaznu točku.

To, što se stari oblici zadržavaju, jer zadovoljavaju bitne potrebe novog vremena i svojom superiornošću neodoljivo privlače kasnije pisce i što se pri tom nesvjesno deformiraju uslijed gubitka pravog unutrašnjeg odnosa prema njima, u svojoj je suštini slično pojavama u razvitku ranosrednjovjekovnih likovnih oblika od IV.—X. stoljeća, koje Prelog karakterizira nazivom »pasivna negacija antike« (5). Na tim shvaćanjima temelji on i svoje tumačenje osebujnih starohrvatskih arhitektonskih forma.

Razvoj literarnih i likovnih oblika tekao je tako različito, da nije moguće potanje razraditi bilo kakvu analogiju. Ne može naravno biti govora ni o kakvim kronološkim paralelama. A ipak su obje pojave u svojoj suštini identične i pojavljuju se u sasvim određenoj historijskoj situaciji, kada se na prijelazu iz antike u srednji vijek jedno društveno uređenje zamjenjuje drugim, a da pri tom kod suvremenika ne postoji svijest o toj bitnoj promjeni. Kraj posebnog konservativizma grčke literature nije nikakvo čudo, da tu pojavu susrećemo vremenski tako kasno, pošto je u likovnim umjetnostima već stoljećima stvoren nov izraz, koji odgovara novoj životnoj situaciji.

Tek sada, nakon što su raščišćena pitanja oko njezinih grčkih uzora, može se prijeći na tumačenje oblika slavenske molitve. Samo je po sebi jasno, da su sastavljači slavenskih molitava imali još manje unutrašnjeg razumijevanja za antički retorički stil nego grčki pisci, u koje su se ugledali. Njima je nedostajalo formalističko poznavanje retoričke tehnike, koje je kod Bizantinaca uvijek održavala škola. Grci su se literarno izobražavali na antičkim tekstovima i zato je tradicija na njih imala daleko veći utjecaj nego na njihove slavenske sljedbenike. Slavenski pisci nisu imali pred očima antičke retoričke tekstove, a bili su stavljeni pred isti, tada posve suvremeni zadatak, da izraze gomilu grijehâ, od kojih jedino božansko milosrđe izbavlja smrtnika. Oni su se pri izvršavanju toga zadatka poslužili sredstvom, na koje su ih upućivali grčki tekstovi. To je gomilanje riječi istog

⁵ *Između antike i romanike, Prilog analizi historijskog položaja »predromaničke« arhitekture u Dalmaciji*, Peristil 1, str. 1—14.

On kaže na str. 8.: Nema sumnje, da se počam od IV. stoljeća naše ere javljaju u razvoju umjetnosti sve učestalije i sve očitije pojave, koje u stvari znače veću ili manju negaciju antiknog umjetničkog oblikovanja. No kada se svaka od tih pojava preciznije analizira, može se jasno zapaziti, da se osim određene redukcije, osim osiromašenja antiknog umjetničkog »govora« ne javljaju neki, stvarno novi, stvaralački momenti.

I dalje na str. 9.: Kroz čitavo to razdoblje (t. j. IV.—X. st.) antikna tradicija ostaje uzor, koji se pokušava opetovati s više ili manje uspjeha, kroz čitavo to vrijeme traje neposredni kontinuitet antike, ili, točnije, odvija se pasivna negacija antike.

gramatičkog oblika i sličnog završetka. Kako su već i Grci pomalo gubili osjećaj za pravi smisao toga sredstva, razumljivo je, da su Slaveni u tom išli još i dalje. Pri tom je značajno, da wrocławski rukopis ili njegov neposredni predložak potječe iz 14. stoljeća, dakle otprilike iz vremena Nikefora Kalista, a slavenska se forma ispovjedne molitve razvila na temelju onakvih grčkih oblika, kakve nalazimo u njegovoj molitvi.

Kad se figura nizanja »gramatičkih rima« jednom našla ovako posve istrgnuta iz stilske strukture, u kojoj je nastala i u kojoj je imala svoj određeni smisao, bilo je jedino prirodno, da se ona ovako amorfnu i izoliranu ponovo strukturira, da se oblikuje na temelju jedne nove stilističke koncepcije, koja će bolje odgovarati novoj situaciji i novim zadacima.

Tvorac slavenske forme za ispovjedne molitve vrlo je uspješno izvršio takvo strukturiranje prema jednoj sasvim novoj oblikovnoj zamisli. Redajući o određenim veličinskim omjerima točno omeđene odlomke, u kojima se nižu riječi iste tvorbe, istog gramatičkog oblika i sličnog završetka, našao je vrlo djelotvorno sredstvo, da izrazi nepodnosivi teret, koji se u sve debljim naslagama gomila nad nesretnim grešnikom. Uvijek različiti i novi nizovi riječi sličnog završetka i napadna strukturiranost cjeline uklanjaju monotoniju i u svojoj raznolikosti pojačavaju i uvijek opet osvježuju dojam neizmjerne množine. U stalnom klimaksu nizanje raste sve do svojeg vrhunca, koji se sastoji u izgovaranju grešnikova imena. Iza toga se uzrujano nizanje smiruje u kratkom redu složenica s -ljubca.

O obliku slavenske molitve ne može se više reći, da su tu antički formalni elementi u svojoj suštini ostali nepromijenjeni i bili samo s nerazumijevanjem nesvjesno deformirani. Tu je ušlo nešto *kvalitativno novo*, promijenila se osnovna stilska koncepcija i u svezi s time dobili su i pojedini stilski elementi sasvim novu funkciju. Tako je nizanje riječi istog završetka u staroj formi označivalo vrhunac teksta, u kojem su se ta sredstva manje intenzivno svuda primjenjivala, dok u novoj formi to isto nizanje *nije više nikakva intenzivacija* formalnih elemenata, nego je sama postala *osnovni formalni element* i preko vrlo kompliciranih strukturalnih sklopova vodi i uzdiže tekst prema vrhuncu. Zato je slavenska »gramatička rima«, premda nesumnjivo potječe direktno od grčkih retoričkih homoioteleuta, po svojoj funkciji u cjelini stilističke strukture nešto bitno novo (6).

⁶ I tu je nastupilo ono, što Prelog (l. c.) zove *aktivnom negacijom antike*.

Ipak se čuva jedan formalni trag starog stanja. To je činjenica, da se riječi istog završetka nižu u parovima kao: samoljubie, sanoljubie ili sueslovie, bueslovie (isp. grč. *φιλαυτίαν, φιλοδοξίαν*), od kojih je prva riječ na neparnom, a druga na parnom mjestu u nizu. To nam pokazuje, da spoznaja, da se u grčkim primjerima iz starijeg i bizantinskog vremena ne radi o amorfnom nizanju riječi slična završetka, nego o zgusnutoj izokoliji, nema samo teoretsku vrijednost, jer se kod recitacije taj raspored morao osjećati u ritmu nizanja.

Na svršetku mogu se dakle zabilježiti ovi rezultati:

1) Potvrđuje se neposredni dojam, da se slavenska »gramatička rima« osniva na retoričkom homoioteleutu.

2) Forma slavenske ispovjedne molitve razvila se iz jedne posebne, bizantinske varijante retoričke proze, u kojoj su retorička sredstva pod utjecajem promijenjenih prilika nesvjesno alterirana; a u daljnjem razvoju često i više ili manje deformirana.

3) Tvorac oblika slavenskih ispovjednih molitava bio je prema svojem predlošku vrlo slobodan. On je izdvojio iz konteksta jednu figuru, koja mu se činila naročito prikladnom, i s tom figurom kao osnovnim materijalom izgradio je novu strukturu na temelju bitno različite oblikovne koncepcije. Zbog toga se nizanje riječi sličnoga svršetka, premda je po svom postanku najuže povezano s grčkim retoričkim homoioteleutom, po svojoj funkciji bitno razlikuje od njega.

Na taj je način na južnoslavenskom području u dodiru s grčkom književnosti nastala jedna nova stilska forma. Ona je, kao sva crkvena književnost, poslije prešla i k istočnim Slavenima.

Teoretski se naravno ne može posve isključiti mogućnost, da je nova forma nastala već u grčkom ritualu i da je odatle direktno prenesena u slavenski, a grčki original da se izgubio. Međutim, kako za to nema nikakvih indicija, mnogo je vjerojatnije, da su slavenski pisci zamislili taj novi oblik, koji se svakog grčki obrazovanog čovjeka mora doimati prilično barbarski.

Ispovjedna molitva iz wrocławskog kodeksa zaista je interesantna za izučavanje odnosa slavenskih pisaca prema formalnoj strani njihovih grčkih predložaka. Na njoj se može lijepo vidjeti, kako se stilski oblici razvijaju u neprekinutom kontinuitetu i kako je taj razvoj uvjetovan promjenama društvene situacije i zadacima, što ih ona stavlja pred pisce.

Zusammenfassung

In der Byzantinischen Zeitschrift 44/1951 S. 334—342., hat Prof. E. Koschmieder den Text eines altslavischen Beichtgebetes aus der Handschrift No. 1318 der Breslauer Stadtbibliothek veröffentlicht. Das Gebet ist äusserst kunstvoll gestaltet. Es zerfällt in drei Teile, deren mittlerer weiter strukturiert ist: zuerst kommen sechs Abschnitte jeder von ihnen grösser als der vorangehende, in denen die Sünden aufgezählt werden. In jedem dieser Abschnitte werden Worte gleicher Bildung, gleicher Form und mit ähnlichem Auslaut gehäuft. K. bezeichnet das als »grammatischen Prosareim«. Darauf folgt ein anders geformter Abschnitt und schliesslich die Bitte um Vergebung. Dabei werden 72 Adjektiva böser Eigenschaften, die auf -ago ausgehen, aneinandergereimt.

Es ist augenfällig, dass diese »grammatischen Prosareime« auf die antik — rhetorischen homoioteleuta zurückgehen, aber K. hat keine direkten Analogien in den griechischen Beichtgebeten gefunden. In den Gebeten des Symeon Metaphrastes (Migne 114, c. 220) und des Nikephoros Kallistos (Migne 147, c. 591 A) fand er Häufungen von ähnlich auslautenden Substantiven und Adjektiven, aber von der komplizierten Struktur des slavischen Gebetes sind nicht einmal Ansätze wahrzunehmen. Die Entstehung der Form des slavischen Gebetes zu erklären und seine Beziehungen zu den griechischen Beichtgebeten festzustellen ist die Aufgabe des vorliegenden Aufsatzes.

Wenn man vom Gebet des S. M. ausgeht und die Reihe gleich auslautender Substantive in Zusammenhang mit dem Kontext analysiert, ergibt sich, dass es sich um einen hochrhetorischen Text handelt, geformt mittels Isokolie und Homoioteleuton. Die Häufung gleich endender Substantive ist eine äusserste Steigerung dieser im ganzen Text vorkommenden Stilmittel am Höhepunkt des Gedankenganges. Die Kola bestehen nur aus einzelnen Worten mit Homoioteleuton.

Durch Belege aus Gorgias, Plato und Maximos Tyrios wird gezeigt, dass eine solche Steigerung der Isokolie mit Homoioteleuton auch in der Kunstprosa der älteren und der Kaiserzeit üblich ist.

Vergleicht man nun das Gebet Symeons mit den älteren Beispielen, so erscheint hier die Häufung der Homoioteleuta etwas hypertrophiert. Einen weiteren Entwicklungsgrad in diesem Sinne stellt das Beichtgebet des Nikephoros Kallistos dar. Da ist Isokolie mit Homoioteleuton sonst im Text nur spärlich zu finden, die Häufung gleich endender Worte wird aber ganz masslos (114 Adjektiva). Es handelt sich dabei um ein Schwinden des inneren Verständnisses für diese Rhetorischen Formen, bedingt durch die veränderten Lebens- und Schaffensverhältnisse der byzantinischen Zeit. Es galt nicht mehr, jemanden zu überreden oder wenigstens zu fesseln, sondern auf eindrucksvolle Weise die niederschmetternde und zermürbende Last der Sünden darzustellen.

Der Verfasser des slavischen Beichtgebetes war von denselben Verhältnissen beeinflusst und vor dieselben Aufgaben gestellt wie die der griechischen Gebete, aber weit weniger durch die Schulbildung an die Tradition gebunden. So ist es klar, dass er die Häufung gleich auslautender Worte, die sich zum Darstellen der ungeheueren Sündenlast vortrefflich eignete, ganz aus ihrem alten stilistischen Zusammenhang riss. Die so ausgesonderte und sinnlos gewordene Form verlangte wieder strukturiert zu werden. So wurde die Aufbauweise des slavischen Beichtgebetes geschaffen. Das Aneinanderreihen gleich endender Worte, im ursprünglichen Zusammenhang stilistischer Ausdruck des Höhepunktes, führt in dieser neuen Formstruktur in einer andauernden Steigerung zum neuen Höhepunkt, der Namensnennung am Ende des Sündenbekenntnisses.

Demnach wäre der »grammatische Prosareim« des slavischen Beichtgebetes ein seiner Grundkonzeption nach wesentlich neues Stilmittel, obwohl er zweifellos unmittelbar auf die rhetorischen Homoioteleuta zurückgeht. Es ist äusserst wahrscheinlich, dass diese Form, die jeden griechisch gebildeten Menschen ziemlich barbarisch anmuten muss, erst in der slavischen Literatur geschaffen worden ist, besonders, da uns die griechischen Texte auch nicht die geringste Spur davon zeigen.